

Володимир КУРИЛЕНКО

**МАРГІНАЛЬНІ ЗОНИ
НА ДІАЛЕКТОЛОГІЧНІЙ КАРТІ ПОЛІССЯ**

Серед різноманітних типів діалектномовного ландшафту в Поліссі особливо виразними є маргінальні зони, рівномірно розташовані в периферійних регіонах західного та східного Полісся за лінією Ківерці – Сарни – Туров...Нові Яриловичі Ріпкинського району – Ріпки – Куликівка – Бахмач – Ромни.

Доречно нагадати, що в цьому (і подібному) типі мовного ландшафту кожна з ізоглос пасма швидше всього свідчить «про архаїзм, витіснений іррадіацією хвиль із центру» [1: 7].

Сказане в найбільшій мірі стосується рівномірно віддалених в периферійні регіони західного та східного Полісся безсуфіксних назв їстихних грибів, крім боровиків (*зуб'як'і*, *зуб'яки*, спорадично *зуб'ята*, *зуб'яч*: *е* в середньому Поліссі – *'зуби* [карта-схема №1].

Ізоморфа однокорених назв речовини, що заповнює череп та канал хребта, також фіксує рівномірне віддалення на північний захід та північний схід українськополіської території форм множини: *'мозок*, *'мезок*, *'мозак* – *моз'ги*, *муз'ги*, *моз'ги*, *моз'г'і*, *'мож'і* і под. [карта-схема №2]. Правда, в цьому випадку однорідним є лише ареал форм однини середнього (житомирського та київського) Полісся. Остання територія є зоною вживання, варіантів з *-ок(-ак-)* та форм множини. Останні, до речі, активно вживані й далі на північ, у не охоплених рамками дослідження говірках білоруської мови [2: 184; 3, т.3: 11].

На двох протилежних окраїнах Полісся розташовані також ареали назв *'ратиц'а*, *'ратица* 'рогове утворення в кінці ноги парнокопитних'. Вони розділені значною територією поширення номінацій *ко'нит*, *ко'ніто*, *ко'пут*, *ку'ніто*, *ка'нит*, *ка'пут*, *ка'ніт*, *'ракопит* і под. [карта-схема №3]. Східний ареал аналізованого явища дещо зміщений на південь і розміщений по обидва боки від Сейму.

До речі, їх можна вважати спільними (однокореними) за походженням, пор. поліські *ко'нит* – *'ракопит*, *'ракоп'ітен'*, *'ракотен'*, *'ракопитиц'а*, *'ракопиц'а* – *'ратиц'а*.

Приблизно в цих же ареалах сконцентровані фонетичні варіанти назви молочного органу корови *'вимн'а*, *'вимн'е*, *'в'імн'а*, *'в'імн'е*, *'вемн'е*, *'вемн'а*, що включають у себе одночасно приставний приголосний *в* і звукосполучення *мн'*, зумовлене депазалізацією носового *е* [карта-схема

№4]. На решті території вживані однокореневі *'вимја, 'в'імја, 'вимје, 'јемје* і под.

Наступна ізоглоса пасма окреслює межі досить розмитого північно-східного і компактного північно-західного ареалів поширення слів *ру'каў, рука'вец', ру'каўчик, рука'вок* 'торбинка для віддавлення сиру?' [карта-схема №5].

Остання ізоглоса виділяє найбільш ізольовані ареали практично ендемічних назв *б'зикаје, б'зикајец; а, б'зик'і на'нал'і* на північному заході (біля державної границі межиріччя Тур'ї – Горині), *'зикаја, 'зикајет* 'на крайньому північному сході 'корова кидається й бігає від укусів комах'.

Ряд маргінальних (латеральних) ізоглос групується на крайньому північному сході в пасмо з обох сторін від умовної лінії Грем'яч – Новгород-Сіверський – Шостка – Ямпіль, виділяючи зону крайніх північно-східних говірок, що протиставляються основній поліській території цілим рядом лексичних, морфологічних та фонетичних ознак.

Основу пасма складає ізолекса вигуків, за допомогою яких підганяють чи відганяють корів: *ва'ла* – на останній території *геј, т'а'л'а*, у західному, північній частині середнього Полісся та досліджених говірках Білорусі *а'ну, а'но, но, ну*.

Близька до неї ізофона також виділяє північно-східні говірки, в яких ствердіння губних, що спричинило появу перед *а* з давнього носового *е* двофонемних поєднань губних з *ј* чи *н'*, не відбулося: *'м'асо, 'м'аса –'мјасо, м'јаса, м'н'асо, м'н'есо*. Форми *'м'асо, 'м'аса* спорадично зустрічаються також біля Ріпок, Городні, Козельця та Мозира.

Границями найменших північно-східних ареалів, що охоплюють говірки Середино-Будського району, є ізоглоси двох наступних протиставлень: *та'л'а, т'а'л'а – 'лушки, 'л'ушк'і, 'лушки, 'лишки* на останньому Лівобережжі, в межиріччі Горині – Дніпра *а-л'ушк'і, а-л'ушки, а-л'ус'к'і, а-л'уч'і* на північ від умовної лінії Чорнобиль –Броницька Гута, *а-л'уч, а-л'оч, а-л'уш, а-л'ус'* на південь від неї, *'ану, ну, но, 'ну пошло* в основному в західному Поліссі 'вигуки, за допомогою яких відганяють телят', *гу'з'он: 'іца, гу'з'отн'іца, гу'з'он: 'іца і 'кутн'іца – 'кутниц'а, 'кутн'іца, 'кутница, 'кутен', поку'таха* і под. 'кінцева товста трубка органів травлення'.

Останні ізоглоси на окремих відтинках чи в цілому виходять за рамки центру пасма, вклинюючись у говірки основного ареалу.

Так, ізоглоса наявності-відсутності звукосполучення *жсв* у коренях обох компонентів двослівних назв із значенням 'повторно пережовує їжу' на півдні відхиляється до Глухова: *жсве жс'вачку, жсв'от' жс'вачку, жсв'оц' жс'ваку – жсу'је жсу'ју, жсу'је жс'о'ваку, жсу'је жс'вачку* і под.

Характерно, що, всупереч тенденції до лінгвістичної економії, двочленні однокореневі назви поширені майже по всій дослідженій території. Лише безпосередньо у верхоріччі Прип'яті вживається їх однолексемний еквівалент *жсва'кује*.

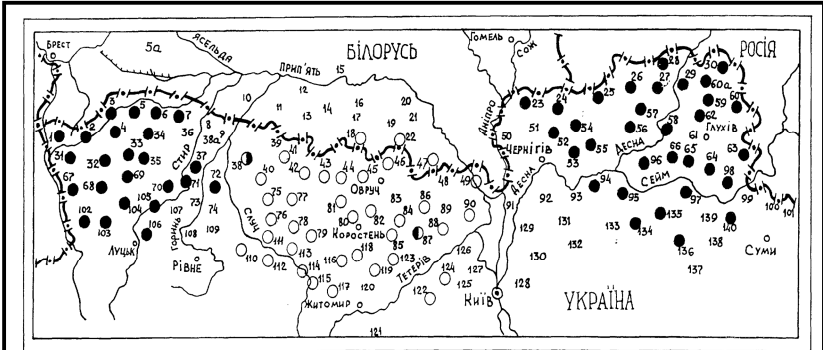
У протилежному напрямку, до Семенівки на заході відходить ізоглоса поширення північно-східних назв *валас'ник, валас'н'ік, валас'н'ак* 'жмут волосся над задньою частиною копита'. Остання територія представлена назвами *'мичка, 'мечка, 'м'ічка, 'мучка, 'мичк'і*, рідше *ш'ч'ітка, ш'читка, ш'четка, ш'чотка*, спорадично *'волас, валас'ник, валас'н'ак, к'їча, 'коси, шерсу'*.

Дві ізоморфи мають клиноподібну форму. Вістря їх проходить біля Шостки, а обриси широких частин співпадають з більшістю ізоглос пасма.

Вони протиставляють різносудфіксальні діалектні відповідники однокорених назв: *сл'е'н'ен, сл'а'н'ен' – сл'і'нец', сл'е'нец', сл'е'нец, сл'і'нец, сл'е'нец', сли'нец*, на дослідженому правобережжі Дніпра *сл'і'пак, сл'е'пак, сл'е'пак, сли'пак* (дуже рідко інші) 'велика муха, яка жалить людей і тварин і ссе їх кров'; *ичел'е'тина, ичел'е'тина, ичел'е'н'іна, ичел'а'н'іна – и'челена, ичел'ена, ш'чел'ена, и'челіна* і под. (зрідка інші) 'кістка, до якої прикріплені зуби'.

Приблизно в цьому ж напрямку проходить ізоглоса наявності-відсутності назв *ма'лик, ма'л'ік, му'лик, му'л'ук, му'л'ак* 'задня частина ший тварини'. Лише спорадично вони відзначені в зоні лінгвістичного нуля.

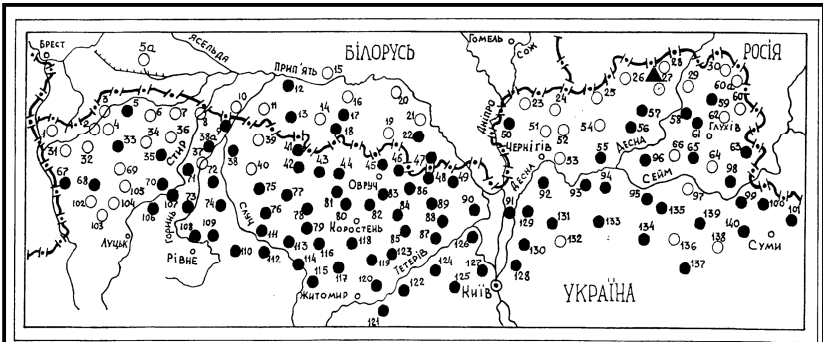
1. Бородина М.А. Проблемы лингвистической географии: (На материале диалектов французского языка). – М.; Л., 1966. – 219 С.
2. Касьярович М.І. Віцебські краєвы слоунік: (Матар'ялы). – Віцебск, 1927. -371 С.
3. Слоунік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: (У5-ці т.) // Ю.Ф.Мацкевіч, А.І.Грынавецкене, Я.М.Рамановіч і др. – Мінск, 1979 – 1986. – Т.1-5.

Карта-схема №1.

Назви з коренем *зуб-* суцільного поширення не мають

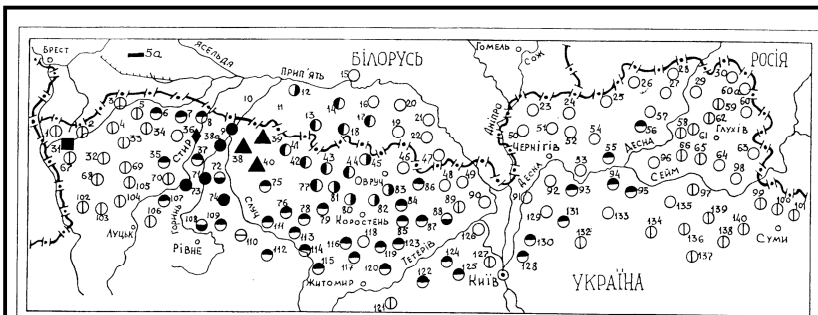
- – *'зуби*
- – *зуб'яки, зуб'як'і*
- ◐ – *зуб'ята*
- ◑ – *зуб'яч: е*

Карта-схема №2.

Речовина, яка заповнює череп:

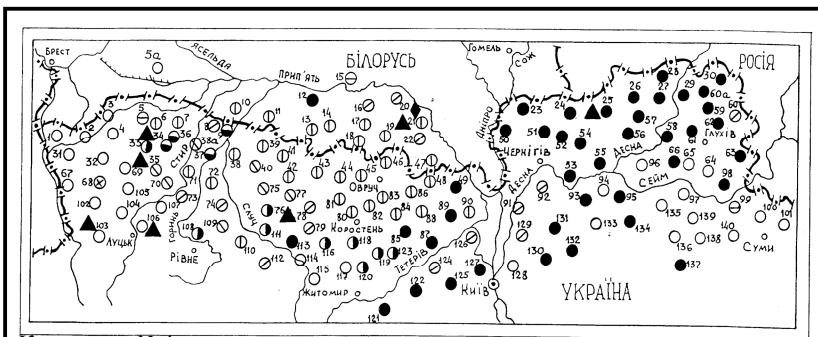
- – *'мозок, 'мезок, 'мозак*
- – *'мозки, 'мозк'і, 'мазк'і, 'маж'і, 'мизк'і, 'мазк'і, 'моз'и, 'муз'и, 'моз'и, 'моз'і, 'муз'і, 'моз'а, 'моз'і, 'муз'і, 'маз'и, 'маз'і, 'маз'і,*
- ▲ – *з'лузи*

Карта-схема № 3.

Рогове утворення в кінці ноги парнокопитних

- — *ко'пит, ко'н'ім, ко'н'імо, ко'пит, ку'пито, ка'пит, ка'пит, ка'н'ім*
- — *рако'пит, рако'пит, рако'пит*
- ⊙ — *рако'п'ітєн'*
- ⊖ — *рако'пєн'*
- ⊕ — *рако'п'ітїц'я, рако'п'ітїца*
- ⊗ — *рако'п'іц'я, рако'п'іц'я, рако'п'іца, рако'п'іца, рако'п'іца*
- ⊘ — *рако'пїца*
- ⊙ — *раціц'я, раціца*
- ▲ — *рапот*
- ◆ — *чарожєн'*
- — *наж'іст*
- ▣ — *п'язур*

Карта-схема № 4.

Молочний орган корови

- — *'амїя, 'є'їя, 'амїє, 'є'їє*
- — *'амїа, 'амїн'є, 'є'їн'є, 'вємн'є, 'вємн'я*
- ⊙ — *'їмн'є, 'їмн'є*
- ⊗ — *'їмн'є, 'їємнн'є, 'їємн'я*
- ⊖ — *'амн'є*
- ⊕ — *'ївїя, 'ївїя, 'ївїя*
- ⊘ — *'їємє*
- ⊙ — *'амн'я, 'вєм'я, 'вєм'є*
- ⊗ — *'є'їмо*
- ◆ — *п'їаха*
- ▲ — *і'є'ра, і'є'ро, з'і'є'ро, з'і'є'ра*

